

**Ante Uglešić, RANOKRŠĆANSKA ARHITEKTURA NA
PODRUČJU DANAŠNJE ZADARSKE NADBISKUPIJE,
Filozofski fakultet u Zadru (Odsjek za arheologiju), zadarska
nadbiskupija, Edicija Filozofskog fakulteta u Zadru:
Monografije, sv. 3, Zadar 2002., 159 strana.**

Iako zanimanje za ranokršćansku arheologiju na području zadarske biskupije seže još u 19. st., stjecajem okolnosti istraživanja L. Jelića i E. Dygvea nikad nisu objavljena, te povijest sustavnih istraživanja ovog razdoblja na spomenutom području počinje tek sredinom 20. st.

Zadarska nadbiskupija obuhvaća prostor od Mandaline - Tribnja kod Starigrada na sjeveroistoku do Draga kod Biograda na jugozapadu, najveći dio Ravnih kotara, dio Bukovice, te otočni prostor od Paga (osim sjeveroistočnog dijela otoka koji pripada krčkoj biskupiji), pa do kraja Kornata.

Ova sinteza, kako autor kaže, nastala iz potrebe i ljubavi, sadrži sve objavljene podatke o istraženim i ubiciranim lokalitetima ranokršćanske arhitekture u zadarskoj nadbiskupiji, uz usputno spominjanje dosad neobjavljene kamene plastike, kao potencijalnim znakom postojanja arhitekture.

Uglešić je utvrdio 55 ranokršćanskih lokaliteta, od kojih je 15 sustavno istraživano, a autorovim rekognosciranjem evidentirano je i nekoliko potencijalnih ranokršćanskih nalazišta.

Većina nalazišta je dokumentirana fotografijama i crtežima.

Autor je reinterpreterao pojedine ranokršćanske nalaze, te neke lokalitete, koji su dosada smatrani isključivo srednjovjekovnim, povezoao s ranokršćanskim vremenom.

Knjiga sadrži sljedeća poglavlja: Počeci kršćanstva u Zadru i na zadarskom području i razvoj kršćanstva do sredine 6. st.; Ranokršćanska arhitektura u Zadru i na području današnje zadarske nadbiskupije - nalazišta i glavne karakteristike; Zaključna razmatranja, Literatura, Pojmovnik, Sažeci na engleskom i njemačkom jeziku i Kazalo lokaliteta.

Pojava kršćanstva na području rimske provincije Dalmacije veže se još za apostolska vremena. U drugoj polovici 3. st. u gradovima se osnivaju prve kršćanske općine, koje molitvu obavljaju u privatnim kućama i civilnim bazilikama (*domus ecclesiae*). Jader poslije Salone postaje najznačajnim kršćanskim središtem provincije Dalmacije, a biskupiju dobiva neposredno nakon Milanskog edikta. Prvi poznati zadarski biskup je Felix, koji je sudjelovao na koncilu u Akvilieji 381. god. Najrani kršćanski objekti, oratoriji, u Zadru nastali su tijekom 4. st. Na prijelazu 4./5. st. kršćanstvo doživljava procvat i širi se u ruralna područja. Nakon burnog razdoblja seobe naroda, koje se odrazilo i na crkvene prilike, kršćanstvo u Zadru doživljava ponovni procvat za vladavine cara Justinijana.

Najraniji kršćanski objekti bili su oratoriji (Zadar - Forum, Zaton, Galovac - Crkvina, Vrsi - Sv. Jakov) i memorije (Muline na Ugljanu). Početkom 5. st. u Zadru se grade katedrala sv. Petra, bazilike sv. Tome, sv. Stjepana i sv. Marije. Za zadarsku ranokršćansku arhitekturu karakteristično je sužavanje apsida prema unutra i sukladno tomu uži srednji brod.

Tijekom 5. st. nastaju bazilike na memorijalnom kompleksu u Mulinama na Ugljanu, bazilika sv. Ivana u Zadru, koja ima na zadarskom području jedinstvenu upisanu apsidu. Samo je još na mjestu crkve sv. Kasijana u Sukošanu možda postojala crkva sličnog tipa. Autor na temelju stila gradnje u 5. st. datira još lokalitete Podvršje - Glavičine (južna crkva), Sv. Martin u Neviđanima i Polača - Bičine.

Sve ostale opisane crkve pripadaju 6. st. i vezuju se za naselja (*vicus*) i stambeno-gospodarska imanja (*ville rusticae*). Vlasnik imanja gradio je crkvu za vjerske potrebe i kao posljednje počivalište svoje obitelji. Otuda se u ranokršćanskim crkvama često nalaze sarkofazi i presvođene grobnice.

U unutrašnjosti Zadra najčešći je jednobrodni tip crkve. Dio jednobrodnih crkava imao je narteks i pastoforije na jednoj strani. Uz njih se javlja tzv. složeni tip s pastoforijama s obje strane. Pod utjecajem istočne arhitekture javlja se i trinkohalni tip crkava, kakva je crkva sv. Martina u Pridrazi. Posebnu pojavu u ranokršćanskoj arhitekturi čine dvojne crkve (*gemmae*), kakva je nađena na lokalitetu Podvršje - Glavičine.

Pod utjecajem sjevernotalijanske (ravenske) arhitekture na zadarskom području pojavljuje se poligonalna apsida, nepoznata na lokalitetima južno od Zadra.

Najčešći crkveni titulari su sv. Marija, sv. Ivan Krstitelj, sv. Andrija, sv. Petar, sv. Jakov, sv. Toma, sv. Bartolomej, sv. Stjepan, sv. Kuzma i Damjan, sv. Nikola, sv. Barbara itd.

Ranokršćanske crkve su uza "župnu" mogle imati i zavjetnu, hodočasničku, cemeterijalnu i samostansku namjenu. Uglešić pretpostavlja da je crkva sv. Kuzme i Damjana na otočiću Školj pred Brbinjem na Dugom otoku pripadala samostanskom kompleksu.

Većina crkava je razorena u vrijeme dolaska Hrvata na ove prostore (7./8. st.) i u reduciranom obliku obnovljena u vrijeme predromanike. Osmanlijskim osvajanjima uništene su gotove sve crkve na kopnenom dijelu zadarske biskupije, a one na otocima su napuštene osnivanjem novih naselja.

Knjiga dr. Ante Uglešića izniman je doprinos i poticaj za daljna istraživanja ranokršćanskog razdoblja na području nekadašnje rimske provincije Dalmacije.

Ranokršćansko razdoblje, barem na ograničenom prostoru zadarske biskupije, ponovo je uskrslo ovom knjigom, poput Fenixa se uzdiglo iz već zaboravljene prašnjave literature. Ovom knjigom su aktualizirani korijeni kršćanstva, osnivanje prvih biskupija i sjećanje na prve kršćanske mučenike i izvan granica teritorija kojeg se drži autor.

Ovaj rad Uglešićev može poslužiti kao poticaj da se bogatsvo ranokršćanskog naslijeđa još jednog dijela nekadašnje rimske provincije Dalmacije, današnje Hercegovine, predstavi stručnjacima i javnosti na sličan način.

Ivanka Miličević - Capek